

LES ASSEMBLEES DE PAU I TREVA

Gener Gonzalvo i Bou
Historiador
Arxiu Històric de Tarragona

*Dedico aquest petit treball al meu mestre i amic,
el tan malaguanyat Ignasi M. Puig i Ferreté,
ferm pallarès i historiador de Gerri de la Sal.
Memòria perenne per a ell.*

1. LA IRRUPCIÓ DEL FEUDALISME

En gran part de l'Occident cristià medieval, al segle X, regnaven una pau i una calma relatives que permetien, per exemple, que els pagesos poguessin conrear llurs terres de manera franca i lliure, sense cap mena de molèstia. Les viles eren petites, però ja hi havia una incipient activitat comercial.

Tanmateix, les estructures de l'autoritat pública, la vella dinastia franca, ginyolaven pertot arreu, amb lluites de poder internes que afeblien cada cop més la seva presència i autoritat. És a dir, cada vegada es feia més evident un buit de poder i, per tant, la població restava més afeblida i desemparada.

És en aquest moment —més o menys a mitjan segle X— que un llarg nombre de petits senyors amb potència econòmica per a armar una sèrie de cavallers —que els documents anomenen *militēs*— es mobilitzaren militarment per tal d'apropiar-se, per la força, la violència, la destrucció i l'assassinat, de les terres que abans eren lliures, i anaren formant una sèrie de territoris o dominis, més o menys grans, que ja es consideraren seus amb caràcter general. Els habitants es van convertir en vassalls dels senyors i foren sotmesos a tota mena d'arbitrarietats, els anomenats *mals usos*. Naixia així el feudalisme. L'autoritat pública deixà pràcticament d'existir. En el cas català, aquest fenomen fou estudiat magistralment pel professor Pierre Bonnassie, malauradament desaparegut, en una obra que tingué un veritable impacte dins la historiografia medieval catalana.

1.2. LA RESPOSTA A LES VIOLÈNCIES DELS AGENTS MILITARS: EL NAIXEMENT DE LA PAU I TREVA DE DÉU

Cap al nord i el migdia de França hi havia l'enorme influència del gran monestir benedictí de Cluny, la segona potència eclesial després de la seu de Sant Pere del Vaticà, a Roma.

El moviment cluniacenc era constituït per una gran xarxa de monestirs que depenien de la gran abadia de la Borgonya i que, per tant, seguien els seus postulats. Foren els monjos d'aquest centre monàstic, juntament amb un bon nombre de bisbes de diòcesis importants, els qui endegaren les assemblees de pau i treva de Déu, que condemnaven i castigaven espiritualment els violents que atacaven persones i béns, tant eclesiàstics com laics.

A causa, doncs, de la gran força de Cluny, aquest moviment de defensa assembleària s'anà estenent cap al sud, entre d'altres direccions. La primera assemblea de pau de la qual tenim els estatuts és —encara que estem segurs que n'hi hagueren altres d'anteriors— la que se celebrà a Charroux l'any 989. A partir d'aquest moment, els arxius europeus estan plens d'actes d'assemblees i fins i tot concilis on es decreten acords de pau i treva bastant semblants entre si, la qual cosa ens indica que ja començava a haver-hi uns certs estereotips dels acords defensius de la pau i treva de Déu enfront del nou i violent sistema feudal. Ja ho hem dit: la institució fou creada i dirigida pels alts dignataris de l'Església, tant episcopal com monacal.

2. EL GRAN PROPAGADOR DE LA PAU I TREVA A CATALUNYA: L'ABAT I BISBE OLIBA (971-1046)

Sens dubte, l'abat Oliba fou el prelat més influent i important de la incipient Catalunya del segle XI (fent un paral·lelisme, seria com l'arquebisbe de Tarragona, sant Oleguer, en la naixent Catalunya del segle XII). Els seus grans dots culturals, de relacions internacionals eclesiàstiques (incloent-hi el mateix bisbe de Roma), la seva empenta a l'hora de fer noves construccions romàniques, els seus segurs dots oratoris i de carisma entre els monjos i fidels, i el seu gran esperit pacifista, feren d'ell una personalitat venerada a banda i banda dels Pirineus i estengueren la seva fama per tots els monestirs europeus.

Oliba fou abat de Ripoll i de Cuixà i bisbe de Vic. Era fill del comte Oliba Cabreta i germà de Bernat Tallaferro, comte de Besalú. Oliba heretà el títol de comte de Cerdanya, però entre els anys 1002 i 1004 ingressà com a monjo al monestir de Ripoll, de l'orde de sant Benet. Allà aviat destacà pel seu bon ordre

i la seva gran cultura en tots els àmbits. L'any 1008 fou elegit abat de Ripoll i poc temps després també ho va ser del monestir germà de Cuixà, a l'altra banda dels Pirineus.

La gran capacitat d'Oliba per a governar féu que aquests dos grans monestirs benedictins esdevinguessin uns grans gresols culturals i espirituals.

Entre els anys 1011 i 1017, l'abat Oliba féu dos viatges a Roma. Sens dubte, el més delicat i difícil fou el segon, davant el papa Benet VIII. La qüestió més greu era sens dubte la referent als escandalosos fets ocorreguts al monestir femení (fundat pel comte Guifré el Pelós) de Sant Joan de les Abadesses, l'abadessa del qual era la seva germanastra Ingilberga. El resultat fou la dissolució de la comunitat femenina de Sant Joan, i el monestir no va ser mai més habitat per religioses.

Oliba també aconseguí la formació del nou bisbat de Besalú, el primer bisbe del qual va ser Guifré, fill del comte Bernat Tallaferro. Tanmateix, l'existència del bisbat fou molt breu, en primer lloc per les pressions dels bisbats veïns i, després, per la mort desgraciada del comte Bernat Tallaferro l'any 1020.

L'abat Oliba era, igualment, un gran impulsor de noves construccions. L'obra més gran i emblemàtica que impulsà fou la catedral romànica del seu bisbat —Vic—, de la qual ens resten el gran campanar i la cripta, descoberta no fa pas gaires anys. De la mateixa manera, féu grans reformes al monestir de Ripoll, que tornà a consagrar l'any 1032. I, en una data encara per conèixer, fundà el convent de Montserrat.

Com dèiem, Oliba era un home inclinat a posar pau a la seva terra. En aquest sentit, intervenia en nombrosos judicis, sovint entre comtes catalans, en els quals les seves intervencions volien aconseguir la reconciliació. Així, l'any 1019 apaivagà les usurpacions del comte Hug I d'Empúries. Més seriosa fou la intervenció d'Oliba l'any 1020 en el pacte de pau entre el mateix comte d'Empúries i el seu nebot, el comte Jofre del Rosselló, ajudat per Bernat Tallaferro en violències anteriors.

3. L'ASSEMBLEA DE PAU I TREVA DE TOLUGES L'ANY 1027

El feudalisme ja havia arribat a la incipient Catalunya. Sobretot, aquest nou sistema social i econòmic fou molt evident als comtats de Barcelona (amb un comte pràcticament diluït) i Osona i als transpirinencs (Rosselló i Cerdanya). Els estralls eren evidents arreu i la pagesia estava atemorida i sotmesa als mals usos dels nous senyors, ben armats i embrió dels futurs llinatges, com els temuts senyors de Cruilles, al Baix Empordà.

L'assemblea de Toluges, que esperava la presència de la ja gran figura d'Oliba (el titular de la diòcesi d'Elna, Berenguer de Gurb, era de pelegrinatge a Terra Santa), no cabia a l'església i per aquest motiu se celebrà en un ampli prat tolu-genc, on pràcticament hi havia tota la població adulta.

De fet, però, era la segona vegada que Oliba era present a Toluges. Hi ve-nia per a ratificar uns estatuts (que desconeixem, però que devien ser molt sem-blants als aprovats el 1027) del 1022, aproximadament. La violència i l'extorsió venien, doncs, de més lluny.

Antigament, la historiografia francesa havia dubtat de l'assemblea de Tolu-ges, que atribuïa a Odiló, abat de Cluny, com a veritable creador de la treva de Déu en el Concili de Niça de l'any 1041. Avui, però, ningú no dubta de l'autenticitat de Toluges, després dels reculls dels grans erudits i recopiladors francesos del segle XVIII. A més, Pierre Ponsich dóna proves clares dels personatges assistents, des del punt de vista cronològic. Per tant, tothom —excepte el nostre col·lega Ramon Martí, que opina que tots aquests documents d'Oliba són falsos i que s'ha conferit al mateix personatge un paper mític en el procés de pau i treva— dóna per bones les actes del 1027 i el paper creador de l'abat de Ripoll en l'ano-menada *treva de Déu*.

El fet que l'abat i bisbe Oliba substituís el bisbe d'Elna respon a la gran amistat que sempre els havia unit i a la coincidència d'ambdós en alguns dels concilis anteriors de la pau de Déu. Esmentem, per exemple, el Concili de Nar-bona, seu metropolitana de la qual depenien —provisionalment— els comtats catalans; per tant, no es descarta la presència en aquest Concili d'altres prelatos de les diòcesis de Catalunya.

Les actes de Toluges comencen amb una relació notable de tots els ecle-siàstics presents a l'assemblea: ja sabem, doncs, la direcció absoluta del clergat en el moviment de la pau. De fet, hi ha una absència total d'autoritats laiques.

La treva de Déu formula que cap habitant del comtat i bisbat no pot assal-tar cap enemic des de l'hora nona del dissabte fins a l'hora prima del dilluns, sobretot per a complir com cal el precepte del diumenge.

La treva protegia els monjos i clergues desarmats i les famílies que anessin o vinguessin de l'església parroquial.

Una disposició especialment important fou l'establiment de la sagrera, que era un espai de trenta passos sagrat i inviolable al voltant de les esglésies. Aquesta funció sagrada i de protecció de les esglésies, la podem enllaçar, per exemple, amb el dret de qualsevol persona a refugiar-se en un temple o la prohibició d'entrar-hi amb armes.

De manera generalitzada, els cementiris de les viles foren col·locats dins de les sagreres. Però el que és més important és que els pagesos i els ramaders, per

por de les violències externes, anaren construint els seus precaris habitatges dins l'espai de les sagreres, que es convertiren, així, en nuclis fundacionals de moltes viles i vilatges del nostre país.

Una altra disposició de Toluges (clarament afavoridora dels interessos clericals) manava que no es podien malmetre els béns de l'església d'Elna, ni els de qualsevol altra parròquia, convent o monestir. A banda, els clergues presents a Toluges aprofitaren per condemnar l'incest i el divorci.

Els càstigs als infractors de Toluges eren purament espirituals: l'excomunicació major, que incloïa separar-los del culte i de la resta de fidels, i, en cas de morir així, no podien rebre sepultura cristiana.

Naturalment, l'Església, a Toluges, era la més afavorida per les seves disposicions, tant pel que fa a la protecció humana com pel que fa als seus considerables béns materials. No hem d'oblidar que molts membres de l'alt clergat sorgien dels mateixos llinatges laics que dominaven el sistema feudal. En aquest sentit, en el fons s'establia una lluita emmascarada pel domini del poder i el territori.

De tota manera, tot aquest panorama no enfosqueix el paper pacificador d'Oliba (no oblidem que s'havia format en una alta cultura al monestir de Ripoll, que seguia la regla de sant Benet). La formulació de la treva de Déu serà una estructura molt estereotipada, com ho comprovarem en les assemblees del bisbat de Vic.

Pocs anys després que es clogués l'assemblea de Toluges, el bisbe Oliba volgué aplicar la pau i treva a la seva diòcesi d'Osona. Atenent alguna lletra d'Oliba als seus monjos de Ripoll, no queda gaire clar si hi hagué un sínode vigatà de pau i treva l'any 1030.

4. EL CONCILI DE VIC DE L'ANY 1033

El bisbe Oliba, a l'hora d'aplicar la pau i treva a la seva diòcesi d'Osona, preparà, sens dubte, un revestiment de notable solemnitat. Assistiren al Concili de Vic de l'any 1033 diversos bisbes i comtes, vescomtes, magnats i cristians.

Quant a les novetats respecte a les constitucions de Toluges, direm que no tenien protecció les capelles encastellades i les que fossin refugi de malfactors.

És interessant el fet que el text de Vic enumeri detingudament tots els tipus de bestiar protegits amb la pau de Déu. Sens dubte, fou fins aleshores la mesura que més afavorí la classe pagesa i ramadera. Àdhuc s'aplicava als homes i les dones que treballaven als camps, i als seus vestits i cases. Es prohibí el robatori d'eines agrícoles, com ara l'aixada, i es féu una dura condemna dels incendiaris de messes i oliverars.

Per primer cop, els infractors de la pau i treva rebien un càstig pecuniari, al costat de l'espiritual, ja habitual, i els beneficis es repartien entre el bisbe i el comte.

També la treva de Déu rebé un impuls molt notable: s'enumeren detalladament totes les dates del calendari litúrgic en què es prohibeix la guerra, de la qual cosa resulta que durant una tercera part de l'any no es pot guerrear.

D'aquesta gran reunió vigatana, només en conservem una còpia, que sens dubte és escrita en lletra del segle XII. A més, el lloc on és copiada no és gaire solemne: és escrita al dors d'un testament intranscendent, en pergami, que fou descobert pel doctor Eduard Junyent.¹ Naturalment, aquest fet de transmissió textual ha donat peu a dubtes, de manera que certs historiadors n'han afirmat la falsedat i, en conjunt, han afirmat el Concili del 1027 de Toluges com un moviment romàntic d'exaltació d'Oliba, a qui els contemporanis, en algun document, ja anomenaven «pare de la pàtria». Aquests darrers anys hem assistit a una petita epidèmia o moda de trobar falsos certs documents de notable transcendència per a la història de Catalunya, fins al punt que ens hem preguntat quina és la nostra història i què hem de fer amb la nostra professió.

De tota manera, no cal alarmar-se. Alguns s'atreveixen a afirmar, per exemple, que la capital del bisbat d'Urgell no era la Seu, sinó la col·legiata de la vila de Guissona, a la Segarra. En aquest sentit, doncs, podem respirar tranquils. No ho dic només per l'autenticitat dels textos de les assemblees de pau i treva impulsats per l'abat Oliba, sinó també perquè sabem fefaentment que Oliba assistí a d'altres concilis més llunyans on es tractà de la pau i treva. Per tant, la seva obra no és un mite romàntic, sinó un pilar més de la vida d'un home carismàtic amant de la pau, com ho demostren els nombrosos judicis en els quals participà.

5. BREUS NOTES SOBRE L'EVOLUCIÓ POSTERIOR DE LA PAU I TREVA

Encara que la nostra tasca finalitzava amb l'obra d'Oliba, no és sobrer fer uns breus apunts sobre la nostra institució, que seguí ampliant el contingut de les seves constitucions fins al segle XIII, durant el regnat de Jaume I.

L'evolució general és ben clara: el poder públic, a poc a poc recuperat, s'acosta al moviment episcopal de la pau perquè veu en aquesta una poderosa eina de control del poder i l'ordre públics.

1. Biblioteca de Catalunya, fons de la col·legiata d'Àger, pergami 4046.

Aquest fet podríem dir que arrenca a la catedral de Barcelona l'any 1064. Naturalment, presidiren l'acte el bisbe de Barcelona i altres prelats de l'episcopat català, però al seu costat hi havia ni més ni menys que els comtes de Barcelona: Ramon Berenguer I i la seva muller, Almodis de la Marca. Ramon Berenguer I fou el primer comte de Barcelona que assolí una forta preeminència sobre la resta dels comtats catalans, i durant el seu regnat es redactà el primer nucli d'una norma superior de Catalunya: els Usatges de Barcelona.

Entrat ja el segle XII, el tomb fou definitiu: després de la crisi del dos comtes germans —Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II—, el fill del primer, el comte Ramon Berenguer III, celebrà una assemblea al seu palau, juntament amb el seu fill, el futur Ramon Berenguer IV, però això sí, al costat del seu gran conseller, el carismàtic Oleguer, primer arquebisbe efectiu de Tarragona. I no només això: és ell qui pren o dicta alguna disposició de pau i treva. És el temps en què neix definitivament la nacionalitat catalana. Els bisbats de Catalunya abandonen Narbona i aconseguen la restauració de l'església metropolitana de Tarragona. Ramon Berenguer III, mitjançant agudes polítiques matrimonials, absorbeix diversos comtats, com el de Cerdanya i el de Besalú, i aconseguix, amb el seu casament amb Dolça, l'importantíssim domini de la Provença.

Per primer cop, l'armada catalana, juntament amb la pisana, ocupa Mallorca a fi de castigar tots els nuclis de pirateig, que tant molestaven a les naus comercials. Precisament, una crònica pisana d'aquesta empresa emprà per primer cop, i en nombroses ocasions, el mot *catalans*.

En aquest sentit, doncs, la pau i treva contribuí a aquest potent gir de Catalunya. Només direm que el comte concedí els beneficis de la pau i treva a l'orde del Temple, instituït recentment a Catalunya.

6. LA PAU DEL REI

Aquest fenomen, general a totes les grans monarquies europees, té el punt culminant en el primer comte rei de Catalunya, Alfons I, en l'assemblea celebrada a la petita vila de Fondarella l'any 1173.

Seria temerari resumir el llarguíssim text de les constitucions que emanen dels fets del 1173. Però tot es resumeix en una frase: la pau del rei. Ell és el garant de l'ordre públic. D'aquí, naturalment, van néixer els veguers i les vegueries, i les forces populars que garantien la pau de ciutats i viles —el sacramental—, embrió directe del modern Sometent Armat de Catalunya. Els camins públics, els mercats, els mercaders, les collites, eren protegits per les constitucions de pau i treva del rei, que tenia en els veguers i batlles els seus agents de control més eficaços.

La crisi de govern i de domini dels feudals, i la mort de Pere I a Muret a les mans del croat francès Simó de Montfort, feren que la mateixa monarquia aragonesa perillés en mans franceses. Gràcies, però, a la intervenció del papat, la situació se salvà i es nomenà un consell de regència.

L'any 1214, al Palau Reial de Lleida, els eclesiàstics, nobles i ciutadans juraren fidelitat al joveníssim rei i redactaren una llarga pau i treva. Ja sabem que després el jove Jaume fou enviat al castell templer de Montsó, on va ser fèrriament educat sota les ordres de Guillem de Montrodon.

Quan el monarca, ja més adult, aconseguí controlar les sublevacions de la noblesa, se sentí ja establert en el seu tron i decidí dur a terme les seves famoses empreses bèl·liques de conquesta de Mallorca (1229) i València (1238). En la primera, sembla que la burgesia mercantil i els mateixos militars foren els qui empenyeren el monarca a ocupar l'illa.

La segona campanya —la valenciana, molt més llarga i costosa— sembla que feia molta més il·lusió al rei Jaume I. Sigui com vulgui, abans de les dues grans conquestes, el monarca dictà unes fermes constitucions de pau i treva, ja que calia que en el país regnés una pau total abans d'emprendre aquestes grans campanyes militars.

Al llarg del regnat del Conqueridor, a més, aquestes assemblees, agrupades segons els tres estaments del país, foren també el germen d'una altra institució cabdal: la Cort General de Catalunya, que oficialitzà el fill de Jaume I, Pere el Gran, l'any 1283.

Naturalment, tot aquest gran i fonamental corpus documental, amb un solemne caràcter jurídic, fou incorporat, en part, als Usatges de Barcelona i de manera completa i solemne en les tres compilacions de les *Constitucions y altres drets de Cathalunya*, que tant molestava de jurar als reis castellans i que foren suprimides per l'inefable Felip V (IV de Catalunya): la del 1495 (el famós incunable), la del 1588 (per manament de Felip II) i, finalment, l'editada el 1704 (per manament del rei Felip IV, V de Castella), poc abans que aquest monarca traís el seu jurament de les constitucions de Catalunya i s'entrés en la salvatge i decebedora Guerra de Successió.

La pau i la treva iniciades en aquella abadia del segle XI esdevingueren eines fonamentals de l'ordenament polític i jurídic dels comtes reis de Catalunya. Per tant, un bon historiador del dret, i àdhuc un bon historiador, les ha de tenir molt en compte.

7. BIBLIOGRAFIA CONSULTADA SOBRE LA PAU I TREVA

- ABADAL, Ramon d'. *L'abat Oliba, bisbe de Vic, i la seva època*. Barcelona, 1948.
- ALBAREDA, A. M. *L'abat Oliba, fundador de Montserrat*. Montserrat, 1931.
- BISSON, T. N. *Une paix peu connue pour le Roussillon*. París, 1976.
- BONNASSIE, Pierre. *Catalunya, mil anys enrera*. Barcelona, 1976. 2 v.
- BONNAUD-DELAMARE, R. *Fondements des institutions de paix au XI siècle*. París, 1951.
- BROCÀ, Guillem M. de. *Historia del derecho de Cataluña*. Barcelona, 1918.
- DUBY, G. *Les laïcs et la paix de Dieu*. París, 1973.
- FARÍA, Víctor; MARTÍ, Ramon; CATAFAU, Aymat. *Les sagreres a la Catalunya medieval*. Girona, Centre de Recerca d'Història Rural, Associació d'Història Rural de les Comarques de Girona i Documenta Universitaria, 2000.
- FERNÁNDEZ VILADRICH, L. *Notas en torno a las asambleas condales en la Cataluña de la alta edad media*. Barcelona, 1983.
- FITA, Fidel. *Cortes y Usages de Barcelona: Textos inéditos*. Madrid, 1890.
- FONT RIUS, J. M. *Los inicios de la paz y tregua en Cataluña*. Barcelona, 1983.
- GONZALVO BOU, Gener. *La pau i la treva a Catalunya: Origen de les corts catalanes*. Barcelona, 1986.
- *Les constitucions de pau i treva de Catalunya (segles XI-XIII)*. Barcelona, 1994.
- *La pau i treva del Rosselló de l'any 1217*. Barcelona, 2004.
- GRABOIS, A. *De la trêve de Dieu à la paix du Roi*. Poitiers, 1966.
- HOFFMANN, H. *Gottesfriede und treuga Dei*. Stuttgart, 1964.
- JUNYENT, Eduard. *La pau i treva*. Barcelona, 1975.
- *L'abat Oliba: Esbós biogràfic*. Ripoll i Montserrat, 1971.
- *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*. Barcelona, 1992.
- KENNELLY, Karen. *Catalan peace and truce assemblies*. Nova York, 1975.
- «Sobre la paz de Dios y la sagrera en el condado de Barcelona (1030-1100)». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 5 (1968), p. 107-136.
- «Catalan peace and True Assemblies». *Studies in Medieval Culture*, núm. 5 (1975), p. 41-51.
- «Paix de dieu et guerre sainte en Languedoc au XII siècle». *Cahiers de Fanjeaux*, núm. 4 (1969).
- PELLA I FORGAS, J.; COROLEU, J. *Las cortes catalanas*. Barcelona, 1876.
- PONSICH, P. *Oliba et la trêve de Dieu*. Sant Miquel de Cuixà, 1972.
- WHOLGAUPTER, E. *Studien zur rechtsgeschichte der Gottes un landfrieden in Spanien*. Heidelberg, 1933.